

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДЕСЬКИХ КІНОФАБРИК (1922–1923 рр.)

У статті зроблено спробу дослідити специфіку кінематографічної діяльності одеських кінофабрик на прикладі створених ними впродовж 1922–1923 рр. кінофільмів.

Ключові слова: Одеса, кінофабрики, ВУФКУ, кіневиробництво, знімальний сезон, фільми, «Шведський сірник», «Голод і боротьба з ним», «Остап Бандура».

В статье сделана попытка исследовать специфику кинематографической деятельности одесских кинофабрик на примере созданных ими в течение 1922–1923 гг. кинофильмов.

Ключевые слова: Одесса, кинофабрики, ВУФКУ, кинопроизводство, съемочный сезон, фильмы «Шведская спичка», «Голод и борьба с ним», «Остап Бандура».

The article attempts to explore the specific of the cinematic activity Odessa film factories, on the example of movies, that were created by them during 1922 — 1923.

Keywords: Odessa, film-factories, VUFKU, film production, the shooting season, movies, «Swedyskyi sirnyk», «Golod i borotba z nym», «Ostap Bandura».

До моменту появи Одеської кінофабрики ВУФКУ кінематографічна діяльність в Одесі, впродовж 1922–1923 рр., здійснювалась на базі двох державних кінофабрик¹, кожна з яких розміщувалась у різних частинах міста². Така розстановка кінематографічних сил наклала свій відбиток на особливостях створення кінофільмів в Одесі та їхній художній якості.

Попри те, що відомості про кінематографічну діяльність одеських кінофабрик 1922–1923 рр. з'являються у працях Г. Островського [34], А. Малиновського [29], А. Роміцина [39], І. Корнієнка [28], Л. Госейка [5] та інших науковців, тема дослідження й досі залишається нерозкритою, призводячи до наявності «білих плям» у розумінні процесів становлення і раннього періоду функціонування Одеської кінофабрики. Одна з основних причин цього феномену — мала кількість інформації щодо функціонування означених підприємств. Відтак більшість науковців і кінокритиків, які спеціалізуються на історії українського радянського кінематографа першої половини ХХ ст., намагаються загалом уникати її розгляду, переходячи у площину згадок про виникнення державної кіноорганізації ВУФКУ та підпорядкування їй усієї української кінопромисловості.

Таким чином, зважаючи на нерозкритість та малодослідженість запропонованої теми, завданням публікації є розгляд особливостей кінематографічної діяльності одеських кінофабрик упродовж 1922–1923 рр. Результати її мають забезпечити логічність і послідовність історичного зв'язку між періодом функціонування в Одесі приватних кінофірм і утворенням на їх базі єдиної Одеської кінофабрики ВУФКУ. Відступною точкою початку кінематографічної діяльності одеських кінофабрик слід вважати лютий 1922 р. — час, коли в Одесу прибуває голова Всеукраїнського фотокінокомітету пан Прокоф'єв. Основною метою його приїзду була підготовка націоналізованих одеських кінопідприємств (Борисова і Харитонова) до виконання виробничого плану, розробленого центром. Слід зауважити, що на той час означені підприємства входили до складу матеріально-технічної бази Одеського фотокінокомітету — спеціалізованого органу, що опікувався питаннями кіневиробництва в Одесі.

За розробленим центром планом Одеський фотокінокомітет, у період з 15 березня по жовтень 1922 р., мав створити п'ятдесят кінокартин, виробництво яких планувалося здійснити на базі двох одеських кінофабрик (Борисова і Харитонова), використовуючи для цього два більш-менш

обладнаних кінопавільйони, а також наявний штат залишених у місті кінооператорів та кіноартистів (більшість з яких працювали тут ще до революції). Втім, зрозуміло, що за наявності такої виробничо-художньої бази досягнути поставленої мети було доволі складно. Саме тому п. Прокоф'єв прийняв рішення — передати у розпорядження Одеського фотокінокомітету 30 000 метрів кіноплівки, котру найближчим часом мали прислати до Одеси. Можливості для цього у Всеукраїнського фотокінокомітету з'явилися відразу після обговорення з представниками германського кінематографічного тресту умов поставок в Україну потрібної кількості кіноплівки [17].

Втім, з огляду на створені впродовж 1922 р. в Одесі художні фільми, можемо говорити про те, що Одеський обласний фотокінокомітет (з квітня 1922 р. Одеське окружне фотокіноуправління) так і не зміг виконати поставлене перед ним завдання. Пояснюється це тим, що виробництво в Одесі ігрових фільмів розпочалося лише в жовтні 1922 р. [13], після того, як у розпорядження Одеського фотокіноуправління надійшла частина обіцяної партії кіноплівки у кількості 10 000 метрів [14].

Першою пробною ігровою картиною Одеського відділення ВУФКУ стає оповідання А. Чехова «Шведський сірник» [13]. Задуманий у жанрі пародії на детективні драми, цей короткометражний фільм (1000 метрів [41, арк. 110 зв.]) мав допомогти виявити усі особливості та недоліки постановочного процесу з подальшим його вдосконаленням. Втім, через недостатню кількість інформації дізнатися про особливості постановки та повний склад учасників означеного фільму доволі складно. Зі свідчень одного із очевидців його виробництва — М. Капчинського дізнаємося, що картина «Шведський сірник» була створена за участі режисера Бориса Яковича Лоренцо [30, 224], оператора Євгена Йосифовича Славинського [30, 268–269], першокласних акторів одеських театрів — Соболюшкова-Самаріна, Лярова [30, 226–227], Корнева, Введенського та актрис — Славатинської й Алексєєвої [8]. Станом на грудень 1922 р. виробництво фільму закінчено [46]. У січні 1923 р. його можна було побачити на одеських екранах [12], а з квітня–травня 1923 р. — на екранах Москви [2]. Однак, незважаючи на склад учасників і виконавців, а також актуальну тему, стрічка не мала успіху в глядачів [8], через що, в 1926 р., її перемонтували й урізали до 480 м. та дозволили для безкоштовного показу в червоноармійських частинах під назвою «Дворянське болото» [40, 37].

Після «Шведського сірника» розпочалася робота над створенням іншої короткометражки — «Голод і боротьба з ним» (950 м) [42, арк. 218а]. З огляду на те, що картина створювалася на замовлення Ц. К. допгол[оду] (орган при ВУЦВК³), ВУФКУ у жовтні 1922 року зобов'язало Одеське фотокіноуправління створити означений фільм за один місяць [10]. Проте, виходячи з матеріалів періодичних видань, дізнаємося, що вкластися у встановлений строк Одеському окружному фотокіноуправлінню не вдалося, оскільки знімальні роботи розпочалися лише з грудня 1922 р. [45]. Про склад учасників та особливості зйомок стрічки розповідає М. Я. Капчинський: «Постановник картини М[икола] Салтиков і оператор Г[ригорій] Дробін. <...>

Два епізоди закарбувалися у пам'яті. В сценарії був такий напис: “Закінчиться громадянська війна, засіємо поля, віродимо Донбас, і задимлять фабрики й заводи”. З громадянською війною “покінчили” швидко й добре. Двадцять вершників міського Чону з вийнятими шаблями двічі пробігли біля знімального апарату. «Сіянка» також відбулася. Виїхали в найближче село, знайшли сивого дядька з вусами та козубцем.

А як бути з епізодом “задимлять димарі”? Потрібна була труба з димом. Таких димарів в Одесі не було. <...>

Хтось нам порадив, навів на правильну думку. Був тоді в Одесі майже новий на вигляд димар, що належав тодішньому заводу штучної мінеральної води і молочних продуктів. Ми поклали в топку мішки, рогожі, набиті лахміттям, густо напхали смоли, залили все це керосином і підпалили. Царський, розкішний, повалив дим. Оператор його зафільмував. <...>

<...>

При зйомці фільму [також] використали живописні полотна, зокрема художника Савицького «Зустріч ікони» і «Спір на межі». Відзняли і справжню ікону із запаленою лампадкою і перед нею мати і дитя, що стоять навколішки.

Ми мали можливість зробити тільки дві копії цієї картини <...>» [9]. В січні 1923 р. картина виходить на одеські екрани [12].

Об'єднувальною рисою вищезгаданих фільмів є те, що вони були створені 1-ю відновленою кінофабрикою (колишнього власника К. Борисова) [27], що знаходилась за адресою Інститутська, 17.

З початком 1923 р. перша і друга (колишнього Харитонова) одеські кінофабрики поспіхом готуються до прийдешнього весняного знімального сезону [11]. На території обох кінопідприємств

активно провадяться відновлювальні та оздоблювальні роботи. Отож із січня поточного року на сторінках численних одеських періодичних видань з'являються рекламні оголошення такого змісту: «*Одеське окружне фотокіноуправління <...> Здійснює: Кіно-зйомки в міс[ті], Одесі й районі для потреб організацій й установ на фабриках — Пролетарський бульвар, 16 і Старо-Інститутська, 17. <...>*» [33].

Самі ж виробничі роботи в Одесі розпочалися з березня 1923 р. З того моменту Одеса стає центром українського кіновиробництва [36]. З Ялти сюди приїжджають: директор Ялтинської кінофабрики — Георгій Тасін [6, 584–585], реж. — Володимир Гардін, художник — Володимир Єгоров⁴, оператор — Борис Завелев [6, 211], артистка Ребікова та ін. За їхньої безпосередньої участі в одеських кінопавільйонах, було здійснено ряд зйомок до кінофільмів, розпочатих виробництвом ще в Ялті. Йдеться, насамперед, про назви таких картин, як «В дні Паризької комуни» (1923) та «Отаман Хміль» (1923) [15].

Паралельно одеські кінофабрики провадять зйомки ще двох агітаційних фільмів, зокрема: «Від темряви до світла» (1923) [22], «Історія першого травня» (1923) [43], а також деяких хронікальних стрічок⁵ [15]. На жаль, через відсутність критики на ці фільми, оцінити їхню художню якість доволі складно, але, якщо вірити повідомленням київської преси, картина «Від темряви до світла» була зіграна яскраво та жваво, насамперед завдяки грі головних акторів — М. Салтикова, Корнева та актриси Д. Зеркалової [30, 192] [32, арк. 291].

З 15 червня 1923 р. в Одесі розпочався літній знімальний сезон [26], який, як і попередній, відзначився приїздом із Криму відомих режисерів В. Гардіна та П. Чардиніна, а також артистів: О. Фреліха [30, 308], М. Панова [30, 247–248], І. Худолєєва, М. Салтикова, І. Таланова [30, 279–280], З. Баранцевич [6, 45], Ребікової та ін. [24]. Маючи намір відзняти сюжети з використанням підходящої природи, вони використовують для цього територію одеського кіномістечка, що тоді розташовувалося на Пролетарському бульварі, 16. Саме тут, впродовж липня–серпня 1923 р. [20] відбуваються зйомки фільмів: «Поміщик» (1923), «Не впійманий — не злодій» (1923), «Хазяїн чорних скель» (1923) [24] і «Слюсар і канцлер» (1923) [47].

Окрім допомоги у створенні фільмів знімальним групам з Ялти, одеські кінофабрики не забували і про власне кіновиробництво. В числі основних картин, створених в Одесі впродовж літа, слід назвати короткометражну комедію-агіт-

ку «Магнітна аномалія» (1923) [24] та виробничу стрічку про порти Чорного моря і одеські курорти «Одеса–Батум» (1923) [37].

Таким чином, за результатами весняного і літнього періоду діяльності одеських кінофабрик бачимо, що станом на вересень 1923 р. в активі фабрик налічувалося шість картин спільного виробництва: «В дні Паризької комуни» [31], «Отаман Хміль», «Поміщик», «Не впійманий — не злодій», «Хазяїн чорних скель», «Слюсар і канцлер» [31]; а також 4 фільми власного виробництва: «Від темряви до світла», «Історія першого травня» [31], «Магнітна аномалія», «Одеса–Батум» [37].

На осінь уся виробнича робота ВУФКУ знову переноситься в Одесу. До вересня 1923 р. з Ялти сюди направляють режисера В. Гардіна, артистів М. Салтикова та Л. Іскрицьку-[Гардіну]⁶ та інших акторів [37]. На момент їхнього приїзду одеські кінофабрики здійснили виробничі зйомки місцевих курортів, а також змонтували деякі виробничі сюжети (про завод Наваль у Миколаєві, порти Чорного моря, Одессіль тощо) [3].

З настанням осені в кінематографічному житті Одеси сталися дві важливі події. Перша з них — це завершення у вересні–жовтні процесу об'єднання одеських кінопідприємств в єдину Одеську кінофабрику ВУФКУ, з місцезнаходженням на Пролетарському бульварі, 16 [16]. Друга — підготовка Одеської кінофабрики до відзначення жовтневих свят.

Маючи потребу у наповненні вітчизняних екранів святковими фільмами, Одеська кінофабрика під головуванням режисера В. Гардіна [5, 19–20], створює агітаційний фільм «Великий жовтень» (1923) [20]. Слідом за ним фабрика провадила підготовку ще однієї тематичної кінострічки. Нею мала стати повнометражна художня агітаційна картина реж. М. Салтикова — «Потоки» («Дихання нового життя», 1923) [21]. Однак через те, що зйомки означеного фільму розпочалися лише в жовтні [18], продемонструвати його на одеських і харківських екранах вдалося не раніше листопада 1923 р. [23]. З цього випливає, що забезпечити жовтнєві екрани стрічками відповідної тематики Одеська фабрика змогла лише частково.

Останньою постановкою Одеської кінофабрики в 1923 р. стала картина «Остап Бандура» (1923). Створена спільно з київським кіноателем ВУФКУ, картина мала певні особливості виробництва. Спробуємо зупинитися на них детальніше. Впродовж вересня–жовтня, коли розроблення режисерського сценарію наближалось до закін-

чення, перед керівництвом фабрики постала потреба — обрати майбутнього режисера фільму. Передбачалося, що ним стане відомий кіноартист дореволюційного періоду — М. Салтиков [16]. Однак актор саме тоді був зайнятий у фільмі «Потоки», тому стрічку «Остап Бандура» довелося передати режисерові В. Р. Гардіну. Поряд з цією картиною йому, також доручили постановку ще одного фільму на історичну тематику — «Тарас Бульба»⁷ [25]. У жовтні 1923 р. В. Гардін, разом із оператором Є. Славинським і артистами З. Баранцевич, М. Пановим та І. Капраловим [6, 253] виїхали до Києва, щоб провести тут натурні зйомки масових сцен за участю кавалерії, а також відзняти інші сцени на березі Дніпра. Для безпешконого проведення цих зйомок ВУФКУ доручило кінофабрикам виготовити потрібні декорації, спеціальні костюми та реквізит [25]. Долучилась до виробництва «Тараса Бульби» й «Остапа Бандури» Головополітосвіта, видавши розпорядження передати зі складів політосвіти, театрів і музеїв історичні костюми та речі [18].

У листопаді-грудні 1923 р. зйомки фільму «Остап Бандура» переносяться з Києва до Одеси [19], де впродовж грудня знімальна група проводить павільйонні і натурні зйомки, використовуючи для цього територію Одеської кінофабрики. Окрім участі в зйомках головних акторів — І. Капралова, М. Панова та Л. Іскрицької, — в них також взяли участь місцеві артисти В. Ланде й Альбінов, а також студенти одеських держкінокурсів [38]. Сказати напевне, чи була картина створена в грудні 1923 р., чи її виробництво продовжилося у 1924 р., — складно. Однак за спогадами Гардіна, кінофільм «Остап Бандура» був закінчений у грудні 1923–січні 1924 [4, 22–24].

Підсумовуючи усе вищесказане, доходимо висновку, що кінематографічна діяльність одеських кінофабрик в 1922 році була слабкою. Два короткометражні агітаційні фільми («Шведський сірник» і «Голод і боротьба з ним») із 50-ти запланованих — це все чим могли похвалитися дві одеські кінофабрики (колишніх власників К. Борисова і Д. Харитонова) в поточному році. Шукаючи пояснень цьому явищу, звертаємо увагу на основні причини його виникнення, а саме:

1) Відірваність 1-ї (Борисова) і 2-ї (Харитонова) одеських кінофабрик одна від одної, що ускладнювало процеси управління і організації їхньої діяльності з боку Одеського обласного фотокіноуправління;

2) Підпорядкування кінопідприємств Одеському обласному фотокіноуправлінню. Відтак

власної творчої ініціативи кінопідприємства були позбавлені, адже весь кінорепертуар визначався вищеназваним спеціалізованим філіальним органом ВУФКУ.

3) Низький рівень матеріально-технічного та виробничо-художнього забезпечення кінофабрик, що негативно позначався на темпах, обсягах та ефективності діяльності фабрик. Як наслідок, перші зйомки ігрових фільмів в Одесі розпочинаються в жовтні 1922 р., після одержання Одеським фотокіноуправлінням частини обіцяної кіноплівки.

З початком 1923 р. ситуація навколо кіновиробництва змінюється. Налагодивши торговельні відносини із закордонними (передусім німецькими) кінофірмами [35, 85], ВУФКУ береться вдосконалювати матеріальну базу одеських кінопідприємств. В результаті до березня 1923 р. 1-ша та 2-га одеські кінофабрики були остаточно підготовленими до прийдешнього весняного знімального сезону. Однією із головних особливостей цього сезону стало те, що впродовж усієї весни одеські кінофабрики використовувалися прибулими з Ялти знімальними групами як основний знімальний майданчик. Свідченням цьому є безрезневий приїзд в Одесу, художнього-виробничого колективу з Ялтинської кінофабрики⁸, а також проведення за їхньої участі зйомок ігрових фільмів «В дні Паризької комуни» та «Отаман Хміль», виробництво яких розпочалося ще в Ялті.

Втім, окрім зйомок означених фільмів, одеські підприємства також працювали над створенням власних кінокартин. З їхнього числа слід вирізнити дві агітаційні стрічки: «Від темряви до світла» й «Історія першого травня» (1923), а також низку хронікальних сюжетів з місцевого життя.

У літньому знімальному сезоні (червень–серпень 1923 р.) ситуація навколо одеських кінопідприємств майже не змінюється. Як і в попередні місяці кінопідприємства слугують основним місцем роботи для ялтинських знімальних груп, які їдуть в Одесу у пошуках привабливої натури. Знайти її вдалося на території 2-ї одеської кінофабрики (Пролетарський бульвар, 16), де на той час уже функціонувало так зване кіномістечко. Саме тут впродовж липня–серпня знімальні групи з Ялти і Одеси провадять зйомки до ялтинських кінофільмів «Поміщик», «Не ввійманий — не злодій», «Хазяїн чорних скель» і «Слюсар і канцлер». У цей же період одеські кінофабрики закінчують дві картини власного виробництва: короткометражну комедію-агітку «Магнітна аномалія» та виробничу стрічку про порти Чорного моря і одеські курорти — «Одеса-Батум».

Таким чином, за результатами діяльності одеських кінофабрик протягом весняного і літнього знімального сезонів, в їхньому активі налічувалося шість картин спільного виробництва⁹, а також 4 картини власного доробку¹⁰.

Якісно новий етап функціонування одеських кінопідприємств пов'язаний з процесом їхнього об'єднання в єдину Одеську кінофабрику ВУФКУ (вересень–жовтень 1923 р.). Звідтоді Одеська кінофабрика стає головною виробничою базою ВУФКУ, що відбивається на її подальшій кінематографічній діяльності.

Першими доробками Одеської кінофабрики ВУФКУ у 1923 р. стають, приурочені до жовтневих свят агітаційні фільми «Великий жовтень», «Потоки» («Дихання нового життя»), а також драматична повнометражна картина «Остап Бандура». Зупиняючись детально на особливостях виробництва фільму «Остап Бандура», маємо змогу простежити основні виробничі стадії його створення, а саме:

1) розробка режисерського сценарію та підготовка до зйомок фільму (вересень–жовтень 1923 р., Одеса). Впродовж цієї стадії керівництво фабрики визначилось зі складом знімальної групи, призначивши режисером В. Гардіна. Окрім виробництва цього фільму режисерові також було доручено створення історичного фільму «Тарас Бульба», однак через невідомі обставини виробництво цього фільму не відбулося.

2) зйомки фільму на натурі (жовтень–листопад 1923 р., Київ). Переїзд був зумовлений потребою відзняти масові сцени до фільму на березі Дніпра, заради чого знімальна група їде до Києва. До процесу виробництва було залучено київське кіноательє ВУФКУ, а також Головополітосвіта.

3) зйомки фільму на натурі та в павільйонах кінофабрики (листопад–грудень 1923 р. Одеса). З Києва знімальна група на чолі з В. Гардіним повертається в Одесу, де впродовж грудня продовжує натурні і павільйонні зйомки фільму на базі Одеської кінофабрики.

4) завершення постановки фільму (грудень 1923–січень 1924, Одеса). Через відсутність об'єктивної інформації щодо процесу завершення виробництва фільму змушені посилатися на спогади режисера, за свідченнями якого картину було закінчено впродовж грудня 1923–січня 1924 років.

Як бачимо, пік виробничої активності одеських кінофабрик припадає на 1923 р., завершуючись процесом об'єднання в єдину Одеську кінофабрику під головуванням ВУФКУ. Зважаю-

чи на суто виробничу спрямованість цієї статті, мистецький бік кінематографічної діяльності одеських кінопідприємств 1922–1923 рр., залишається поза увагою дослідження. Відтак подальшими перспективами розвитку запропонованої теми можуть виступати різного роду доповнення, зокрема про: особливості художнього боку створення вищезгаданих кінофільмів; творчість відомих особистостей, які були задіяні у роботі одеських кінофабрик; мистецьку і культурну якість згаданих у публікації фільмів тощо.

¹ 1-ї кінофабрики, «залишеної у спадок» від колишнього приватного власника К. П. Борисова, і 2-ї кінофабрики — колишнього власника Д. Харитонова.

² 1-ша кінофабрика — вул. Старо-Інститутська, 17; 2-га кінофабрика — Пролетарський бульвар, 16.

³ Всеукраїнський центральний виконавчий комітет.

⁴ Єгоров Володимир Євгенович (19.03.1878–08.10.1960 рр.). — рос. художник. Народний художник Росії (1944). Закінчив Строганівське художнє училище. Був художником у МХАТі та Оперному театрі Зіміна. Працював у кіно з 1915 р. (в «Російській золотій серії», у стрічках «Ми з Кронштадта», «Суворов», «Без вини винні» та ін.) [6, 200]. З жовтня 1922 р. запрошений ВУФКУ на роботу до ялтинських кінофабрик [44]. У 1923 р. працював на одеських кінофабриках [15]. Оформив українські фільми: «Остання ставка містера Енніоко» (1923, Ялта), «Не впійманий — не злодій» («Кандидат у президенти», 1923, Ялта–Одеса), «Отаман Хміль» («Хміль», 1923, Ялта–Одеса), «Поміщик» (1923, Ялта–Одеса), «Слюсар і канцлер» (1923, Ялта–Одеса), «Хазяїн чорних скель» (Ялта–Одеса) [1, 43–47].

⁵ Зокрема про: 1-шу тютюнову фабрику ім. Т. Петровського, суднобудівний завод «Марі-Бодіна», пароплав «Ельбрус», що здійснив перший радянський рейс за кордон, та роботу підприємства «Державне Чорноморсько-Азовське пароплавання».

⁶ Іскрицька-Гардіна Лідія (Ліана). Рос. актриса. Дружина В. Р. Гардіна. Народилася в Рязані у сім'ї службовців в 1902 р. В 1922–1923 рр. працювала на ялтинських і одеських кінофабриках ВУФКУ. Знялася у фільмах: «Привид блукає по Європі» (1922, Ялта), «Отаман Хміль» (1923, Ялта–Одеса), «Поміщик» (1923, Ялта–Одеса), «Слюсар і канцлер» (1923, Ялта–Одеса).

⁷ Однак через невідомі обставини постановка цього фільму, так і не відбулася [30, 30].

⁸ В особі директора Ялтинської кінофабрики Г. Гасіна, режисера В. Гардіна, художника В. Єгорова, оператора Б. Завелева та кіноартистки Ребікової.

⁹ «В дні Паризької комуни», «Отаман Хміль», «Поміщик», «Не впійманий — не злодій», «Хазяїн чорних скель», «Слюсар і канцлер».

¹⁰ «Від темряви до світла», «Історія першого травня», «Магнітна аномалія», «Одеса–Батум».

Джерела та література

1. Анотов. кат. фільмів, виробл. на Одес. кіностудії худож. фільмів та ін. студіях і творч. об'єктах в Одесі у 1917–2004 рр. / Одес. кіностудія худож. фільмів, Одес. від-ня НСКУ ; авт.-упоряд. Є. Рудих, В. Костроменко ; наук. ред. С. Тримбач. — О., 2004. 610 с.
2. Всеукраинское фото-кино управление ... // Кино : двухнедельник о[бщест]ва кинодеятелей. — М., 1923. — № 3/7 [апрель — май]. — С. 52–53.
3. ВУФКУ // Экран. — Харьков. — 1923. — № 1 [сентябрь]. — С. 18.
4. Гардин В. Р. Воспоминания : [в 2 т.]. — Т. 2. ; написан при участ. Т. Д. Буллах-Гардиной ; [под общ. ред. и с предисл. С. С. Кара] / В. Р. Гардин. — М. : Госкиноиздат, 1952. — 278 с.
5. Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / Любомир Госейко. — К. : «KINO-KOJO», 2005. — 464 с.
6. Капельгородська Нонна // Кіномистецтво України в біографіях : (Кінодовідник) / Євгенія Глущенко, Олександра Синько. — К., 2004. — 712 с.
7. Капельгородська Н. М. // Український біографічний кінодовідник / Євгенія Глущенко, Олександра Синько. — К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ та ін., 2001. — 736 с.
8. Капчинский М. Я. Біля Чорного моря : спогади / [пер. з рос. Костянтина Коверзнева] // KINO-KOJO : часопис екранних мистецтв : кварталник. — К., 2003. — №18 [весна]. — С. 85.
9. Капчинский М. Я. У Черного моря // Жизнь в кино : ветераны о себе и о своих товарищах / Союз кинематографистов СССР, комиссия ветеранов ; [сост. О. Т. Нестерович]. — М., 1971. — Вып. 1. — С. 61–62.
10. Кино : голод и борьба с ним // Зритель. — Одесса. — 1922. — № 10 [октябрь]. — С. 9.
11. Кино : кино-промышленность в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 4 [январь]. — С. 13.
12. Кино : кино-фронт (обзор) : борьба за кино // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 4 [январь]. — С. 13.
13. Кино : оживление кино-промышленности в Одессе // Зритель. — Одесса. — 1922. — № 10 [октябрь]. — С. 9.
14. Кино : у экрана // Зритель : театр, литература, кино, спорт. — Одесса. — 1922. — № 6 [сентябрь]. — С. 6.
15. Кино-производство // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 8–9 [март]. — С. 29.
16. Кинопроизводство в Одессе // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 15 [номер первый зимнего сезона]. — С. 12.
17. Кино-промышленность на Украине : беседа // Театральный Бюллетень : издание центр[ального] информ[ационного] отдела одесского губнаробраза : [тижневик]. — Одесса. — 1922. — № 14 [8 февраля]. — С. 8.
18. Кино-фронт : к октябрьским торжествам : дыхание новой жизни // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 17 [номер третий зимнего сезона]. — С. 11.
19. Кино-фронт : кино-сезон в Одессе // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 19 [номер пятый зимнего сезона]. — С. 12.
20. Кино-фронт : кинопроизводство ВУФКУ // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 15 [номер первый зимнего сезона]. — С. 11.
21. Кино-фронт : новая съемка в Одессе // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 16 [номер второй зимнего сезона]. — С. 11.
22. Кино-фронт : от мрака к свету // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 10 [март]. — С. 23.
23. Кино-фронт : поток // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 18 [номер четвертый зимнего сезона]. — С. 12.
24. Кино-фронт : производственная работа ВУФКУ в Одессе // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 14 [июль]. — С. 11.
25. Кино-фронт : производство ВУФКУ // Силуэты. — Одесса, 1923–1924. — № 16 (номер второй [зимнего сезона]). — С. 10–11.
26. Кино-фронт : советское кино возрождается : на одесских кино-фабриках // Силуэты. — Одесса. — 1923. — № 13 [май]. — С. 13.
27. Кино-фронт : экономика кино // Силуэты : литература, искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 5 [февраль]. — С. 11.
28. Корнієнко І. С. Про кіномистецтво : у 2-х т. / І. С. Корнієнко. — Т. I ; [вступна ст. Б. С. Буряка ; редкол. : Т. В. Левчук та ін.]. — К., 1985. — 240 с.
29. Малиновский А. Кино в Одессе : путеводитель по кинотеатрам старым и новым / А. Малиновский. — О. : Астропринт, 2000. — 220 с.
30. Миславский В. Н. Одесса... Немое кино : 1897–1930 : фильмо-биографический справочник / В. Н. Миславский. — Х. : Торгсин плюс, 2015. — 376 с.
31. На кино-фабриках ВУФКУ : агитационная работа ВУФКУ // Силуэты. — Одесса. — 1923. — № 13 [май]. — С. 14.
32. Новые фильмы // ЦДАВО України (Центр. держ. арх. вищих органів виконавчої влади України, м. Київ). — Ф. 166 (М-во освіти України). — Оп. 3. — Спр. 119. — Арк. 291.
33. Одесское Окружное Фото-Кино-Управление. Ул. Лассаля, 29 ... // Силуэты : лит., искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 3 [январь]. — С. 17.
34. Островский Г. Одесса, море, кино : страницы истории далекой и близкой / Г. Л. Островский. — О. : Маяк, 1989. — 183 с.
35. Пасічник А. Особливості становлення Одеської кінофабрики ВУФКУ // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого : зб. наук. праць. — К., 2016. — Вип. 19. — С. 84–89.
36. Педагогика кино // Силуэты : лит., искусство, театр, кино. — Одесса. — 1923. — № 8–9 [март]. — С. 29.
37. По С. С. С. Р. Украина и Крым // Кино : двухнедельник о[бщест]ва кинодеятелей. — Москва. — 1923. — № 4/8 [июнь–сентябрь]. — С. 36.
38. Производство ВУФКУ // Силуэты. — Одесса. — 1923–1924. — № 20 [номер шестой зимнего сезона]. — С. 12.
39. Роміцин А. А. Українське радянське кіномистецтво : нарис. — К. : вид-во АН УРСР, 1958. — 67 с.
40. Советские художественные фильмы : аннотиров. кат. : [в 5 т.]. — Т. 1. : немые фильмы (1918–1935) /

Сост. Н. А. Глаголева и др. ; под ред. А. В. Мачерет (руководитель) и др. ; Всесоюзн. гос. фонд кинофильмов. — М., 1961. — 527 с.

41. Список картин, выпущенных Всеукраинским Фото-Кино Управлением за 1921–1925 год // ЦДАВО України. — Ф. 337 (М-во економіки України). — Оп. 1. — Спр. — 3026. — Арк. 110 зв. (Статут і виробничий план ВУФКУ на 1925/1926 р. та матеріали до них).

42. Таблица № 8. Спис[ок] картин, що випустило Всеукраїнське фото-кіно управління // ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 6. — Спр. 1483. — Арк. 218а.

43. Украина и Крым // Кино : двухнедельник о[бщест]ва кинодеятелей. Москва. — 1923. — № 3 / 7 [апрель–май]. — С. 40.

44. Хроника : на Украине : Всеукраинское фотокино // Фото-кино : ежемес. иллюстрир. журн. — Харьков. — 1922. — № 1 [октябрь]. — С. 22.

45. Хроника производства // Кино : двухнедельник о[бщест]ва кинодеятелей. — Москва. — 1922. — № 3 [1 декабря]. — С. 32.

46. Экран // Жизнь Искусства : изд. художеств. отд. Петрогубполитпросвета. — Петроград. — 1922. — № 50 (873) [19 декабря]. — С. 8.

47. Экран : о Крымской экспедиции Севзапкино : из впечатлений режиссера // Жизнь искусства : еженедельник под ред. Гайка Адонца (Петербургского). — Петроград. — 1923. — № 44 (917) [6 ноября]. — С. 31.